

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

**Сексуальне насильство,
пов'язане з конфліктом в Україні**

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ВИЗНАЧЕНЬ.....	- 3 -
ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД.....	- 5 -
НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.....	- 7 -
СТАТИСТИКА.....	- 12 -
ДОКУМЕНТУВАННЯ СНПК В УКРАЇНІ.....	- 14 -
ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ СНПК В УКРАЇНІ.....	- 18 -
РОЗСЛІДУВАННЯ СНПК В УКРАЇНІ.....	- 22 -
ВИСНОВКИ.....	- 27 -
РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	- 28 -

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ВИЗНАЧЕНЬ

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (далі – СНПК) – це «зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусове переривання вагітності, примусова стерилізація, примусовий шлюб чи будь-яка інша порівняно тяжка форма сексуального насильства, що вчиняється проти жінок, чоловіків, дівчаток чи хлопчиків та безпосередньо чи опосередковано пов'язана з конфліктом».¹

Кривдник – особа, яка: вчиняє такий злочин індивідуально, спільно з іншою особою або через іншу особу, незалежно від того, чи ця інша особа підлягає кримінальній відповідальності; наказує, підбурює чи спонукає вчинити такий злочин, якщо цей злочин скоюється або якщо має місце замах на цей злочин; з метою полегшення вчинення такого злочину допомагає, підбурює або якимось іншим чином сприяє його вчиненню чи замаху на нього, включаючи надання коштів на його вчинення; будь-яким іншим чином сприяє скоєнню чи замаху на скоєння такого злочину групою осіб, які діють із спільною метою. Таке сприяння має надаватися навмисне і: з метою підтримки злочинної діяльності чи злочинної цілі групи в тих випадках, коли така діяльність чи мета пов'язана зі скоєнням злочину, що підпадає під юрисдикцію МКС; або з усвідомленням наміру групи вчинити злочин; щодо злочину геноциду, прямо та публічно підбурює інших до здійснення геноциду; робить замах на скоєння такого злочину, вчиняючи дію, яка являє собою значний крок у його скоєнні, проте злочин виявляється незавершеним за обставин, які не залежать від намірів цієї особи. Разом з тим особа, яка відмовляється від спроби вчинити злочин або іншим чином запобігає завершенню злочину, не підлягає покаранню відповідно до Римського статуту за замах на скоєння цього злочину, якщо ця особа повністю та добровільно відмовилося від злочинної мети.² Командири та начальники також несуть відповідальність в окремому порядку.

---

¹ Звіт Генерального секретаря ООН «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом», 2019 року, доступний за

посиланням: <https://digitallibrary.un.org/record/3799661>

² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#o248

Уціліла особа – жінка, чоловік, дівчинка чи хлопчик, або інші особи, щодо яких було вчинено злочин СНПК. Цей термін є альтернативним до терміну «потерпіла особа, жертва». Деякі особи, які пережили СНПК надають перевагу вживанню щодо них терміну «уціліла/лий» замість «постраждала/лий».

Повторна віктимізація – становище, коли та ж сама особа потерпає наслідок більше як одного випадку з кримінально-правовими наслідками протягом певного періоду³.

Вторинна віктимізація – віктимізація, яка не є прямим наслідком злочинної дії, а спричиняється реакцією на потерпілого з боку інститутів та окремих осіб⁴.

Стигматизація – упереджене та негативне ставлення до особи з боку інших, або самої себе, пов'язане з певною обставиною або якістю такої особи⁵.

---

3 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d8089

4 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d8089

5 <https://core.ac.uk/download/pdf/345178129.pdf>

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Зґвалтування та інші форми СНПК історично залишаються недостатньо задокументованими в усьому світі, і Україна сьогодні нажаль не є винятком. В цьому аналізі ми досліджуємо чинники, які впливають на бажання уцілілих повідомляти про ці страшні злочини; виклики, які постають перед державою, організаціями громадянського суспільства та міжнародними партнерами в процесі документування цих злочинів; спроможність національної системи розслідувати такі злочини, притягати винних осіб до відповідальності та надавати належну допомогу уцілілим; статистичні дані щодо кількості задокументованих випадків СНПК різними організаціями та державними органами та їх можливе співвідношення з реальною ситуацією.

На основі проведеного аналізу ми надаємо рекомендації щодо можливих шляхів подолання недоліків системи та покращення доступу уцілілих до правосуддя та засобів захисту та відновлення їх прав.

З початку війни росії проти України в 2014 році державними органами України, українськими правозахисними організаціями, міжнародними організаціями та моніторинговими місіями постійно документувалися випадки СНПК з боку солдатів російської армії, незаконних збройних формувань самопроголошених «Д/ЛНР», а також з боку української армії.

Варто зазначити, що за цей період державними органами у співпраці з НГО, національними експертами та міжнародними організаціями були здійснені певні позитивні напрацювання, зміни до законодавства та зміна адміністративної практики роботи державних структур та правоохоронних органів. Ці зміни в більшості стосувалися сфери домашнього насильства, сексуального насильства та гендерно-зумовленого насильства як загальнокримінальних злочинів. Проте, так як регулювання цих сфер частково взаємопов'язані, вони мали вплив і на сферу СНПК.

Серед таких змін: криміналізація домашнього насильства та сексуального насильства; затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і

насильству за ознакою статі; включення до завдань Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки забезпечення ефективного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством за ознакою статі на тимчасово окупованих територіях (ТОТ); створення розгалуженої системи притулків для постраждалих від таких видів злочинів; створення в уряді посади Урядового уповноваженого з питань гендерної політики; створення компетентних підрозділів/посад в правоохоронних органах; створення мобільних бригад соціально-психологічної допомоги та центрів медико-соціальної реабілітації постраждалих від гендерно-зумовленого насильства;

Однак, ці позитивні зміни мали ситуативний та точковий характер. Державі на жаль не вдалося вибудувати цілісну злагоджену систему превенції та реагування на СНПК. В цьому звіті частково наведені причини цих процесів та аналіз того, як ситуація змінюється після повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року. Також потрібно зазначити, що основним об'єктом дослідження цього аналітичного звіту є період після 24 лютого 2022 року.

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Основною відмінністю злочинів СНПК є низький показник свідчень. Існує декілька основних причин небажання потерпілих говорити про те, що з ними відбулося. Деякі з них пов'язані з загальним сприйняттям насильства в суспільстві та культурі, а інші стосуються впливу триваючого збройного конфлікту. Розглянемо деякі з цих чинників, які найменше висвітлені в звітах інших організацій.

По-перше, укорінення культури «нормалізації» насильства. До цього часу на рівні закладів охорони здоров'я, правоохоронних органів, державних інституцій соціального захисту та інших органів державної влади, зберігається відсутність розуміння видів сексуального насильства як складу того чи іншого злочину, нерозуміння різниці між ґендерно-обумовленим насильством, сексуальним насильством як кримінальним злочином та СНПК.

«НОРМАЛІЗАЦІЯ» НАСИЛЬСТВА

Таке нерозуміння та відсутність знань щодо специфіки роботи з потерпілими призводить до повторної травматизації потерпілих, віктимізації і, таким чином, завдає додаткової шкоди. Ситуація ускладнюється тим, що зазначені органи є інституціями, з якими уціліла особа має перші та найтісніші контакти після травматичного досвіду насильства. Тому рівень та якість послуг цих органів є надзвичайно важливим та має визначальний вплив як на подальше психічне здоров'я кожної уцілілої особи, так і на рішення інших потерпілих звертатися до цих інституцій в майбутньому та свідчити про вчинені щодо них злочини.

В більшості випадків органи державної влади, такі як правоохоронні органи, служби надання первинної медичної та психологічної допомоги, соціальні служби повністю обмежують доступ до таких потерпілих для представників профільних громадських організацій, міжнародних місій, спеціалістів. До роботи з ними не залучаються експерти з СНПК з громадських організацій або інші спеціалісти по роботі саме з потерпілими від СНПК. Тобто,

виникає ситуація, коли з потерпілими працюють лікарі загальної спеціалізації та слідчі, прокурори, представники державних органів, які не спеціалізуються на СНПК та не мають досвіду роботи з такими справами.

Культура «виправдання» насильства та сприйняття цього явища як невідворотного та «нормального» наслідку збройного конфлікту, віктимізація потерпілих, стигматизація з боку самих потерпілих - все це блокує навіть існуючі ефективні превентивні та захисні механізми в національному законодавстві, через нерозуміння їх значення та невміння їх застосовувати.

Пам'ятаючи про те, що як чоловіки так і жінки можуть бути потерпілими від цих злочинів, потрібно зазначити, що за статистикою жінки частіше стають жертвами СНПК. Це зумовлено також стереотипним мисленням та об'єктивацією жінок під час збройного конфлікту. Таке відношення також зберігається серед представників органів державної служби. Одним з останніх гучних випадків на підтвердження цього стали публічні висловлювання радника голови Офісу президента Олексія Арестовича, який на сьогодні є одним з найвідоміших публічних осіб серед політичного керівництва в країні. В одному з інтерв'ю він висловився щодо жінок в армії: *«жінка в армії – це просто жах. По-перше, тебе не вважають за людину насправді. По-друге, це проблеми гігієнічного характеру. Потім тебе намагаються зробити об'єктом сексуальних домагань. Це упереджене ставлення, яке тягнеться ще відколи жінок не пускали на Запорізьку Січ»*.⁶ Такі ситуації нажаль є не поодинокими та інформація про них потрапляє до потерпілих набагато частіше, ніж інформація про можливі засоби захисту.

Іншим явищем, яке впливає на відсутність бажання у потерпілих повідомляти про злочини

ВІДСУТНІСТЬ ЗНАНЬ

сексуального насильства та звертатися за допомогою, є відсутність знань про свої права та відсутність розуміння того, які дії можуть становити склад злочину та розцінюватися як сексуальне насильство⁷. Під час спілкування з учілими, більшість з них повідомляють, що вони вважали, що тільки

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=ObmvLRNkCkk>

⁷ OSCE, 'OSCE-led Survey on Violence Against Women: Ukraine' (n58)

зґвалтування є злочином. В них немає інформації та розуміння інших видів сексуального насильства, яке є не менш поширеним під час збройного конфлікту. Серед найбільш поширених зафіксованих випадків СНПК в Україні є примусове оголення, надання сексуальних послуг в обмін на продукти харчування та інші життєво-необхідні послуги, примус дивитися на сексуальну наругу над родичем, та інші. Багато потерпілих бояться остракізму з боку їх чоловіка/дружини, родичів, сусідів та своєї громади. Через відсутність розуміння поняття «згода та примусові обставини», потерпілі часто мають хибне уявлення щодо ніби-то їх добровільного погодження на статеві відносини з кривдником. Це змушує їх не повідомляти про такі злочини та вважати себе винними в їх вчиненні.

Тобто, потерпілі навіть не вважають себе жертвами сексуального насильства, через відсутність розуміння поняття СНПК. І це є знаком для держави щодо необхідності запровадження ефективного інформування про всі види таких злочинів, а також для правоохоронців, щодо застосування механізмів виявлення таких випадків під час розслідування інших видів воєнних злочинів, таких як, наприклад, катування, які часто є супроводжуваними СНПК.

На ТОТ ситуація ускладнюється присутністю військових, що викликає у потерпілих страх за власну безпеку, боязнь помсти з боку кривдників, у разі фіксування ними доказів злочину або передання ними інформації на підконтрольну Україні територію.

ГОНИТВА ЗА ПОТЕРПІЛИМИ

Гонитва за потерпілими з боку журналістів та правоохоронних органів є ще одним чинником, який негативно впливає на бажання свідчити про ці злочини. Варто зазначити, що серед правозахисників та українських НГО на сьогодні існує єдиний підхід щодо пріоритетності інтересів жертви та не завдання їм шкоди. Проте, для більшості журналістів пріоритетними залишаються гучні заголовки та розслідування, а для правоохоронних органів основними є висока кількість та швидкість ініційованих кримінальних проваджень. Керування інтересами та

пріоритетами статистики та швидкого правосуддя призводить до неефективності системи правосуддя та недружнього до потерпілих середовища.

Масштаби та тяжкість цих порушень прав людини та мовчання, яке окутує ці злочини посилюються нівелюванням права та порядку в зоні бойових дій та на ТОТ. Ситуація погіршується також розпадом політичних, економічних та соціальних зв'язків через обмеження діяльності державних структур на ТОТ, перебої з постачанням необхідних продуктів та послуг на ці території, від'їзд родичів та друзів, посилення мілітаризму, присутності військових та нових жителів, що зумовлено переміщенням населення. Ці чинники спричиняють недовіру до навколишнього середовища, що негативно впливає на ситуацію щодо повідомлення про такі злочини.

Право на ефективний засіб правового захисту підірване відсутністю ефективного розслідування, поширеними випадками свавільного затримання, катувань і жорстокого поводження. Подібним чином, право жертв на відшкодування заподіяної шкоди залишається в основному нереалізованим. Реабілітація жертв катувань і СНПК забезпечується в більшості випадків саме неурядовими організаціями за підтримки міжнародних організацій, тоді як державні служби та механізми фактично відсутні.

Національна система виявилась не готовою забезпечити належне документування та розслідування цих злочинів. По-перше, виявилась нездатність визначити пріоритети потреб жертв щодо забезпечення психологічної та психіатричної допомоги, фізичного захисту і захисту приватного життя. А саме ці чинники є основними для створення умов, за яких уціліли не боялись б свідчити, а також отримали б захист та часткове відновлення їхніх прав. Натомість державні органи в основному зосереджуються лише на забезпеченні правової справедливості. Проте, для забезпечення правової справедливості теж наявні низка недоліків системи, таких як відсутність стандартизованих протоколів щодо задоволення потреб потерпілих; брак технічних і доказових знань; висока завантаженість системи

правосуддя; пріоритизація високої кількості вироків над якістю процесів розслідування.

Окремою причиною є нерозуміння жертвами результатів їх свідчень. Більшість не знають про наявність можливості отримання компенсації та інших механізмів відновлення їх прав та становища.⁸ Це призводить до ситуації, коли потерпілі вирішують, що немає жодних інструментів для покращення їх становища, тому немає і мотивації розповісти про ці страшні злочини.

---

⁸https://static1.squarespace.com/static/5ff7d9f4dd4cdc650b24f9a4/t/62c3d1610bf4cc740f73fb56/1657000313991/GSFReporUkraine_ENG.pdf

СТАТИСТИКА

Відповідно до звітів Управління Верховного комісара ВКПЛ з 2014 по 2021 рік приблизно 340 людей стали жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (190-230 чоловіків і 120-140 жінок). З 532 осіб, затриманих озброєними групами та іншими діячами на території, контрольованій самопроголошеними «республіками» 21 (14 чоловіків і 7 жінок), піддавалися пов'язаному з конфліктом сексуальному насильству (ґвалтування, ураження геніталій електричним струмом, удари ногами по геніталіям, примусове роздягання, небажані дотики, погрози сексуального насильства жертвам та їхнім родичкам).⁹

340

Прокурор Міжнародного кримінального суду, який розпочав розслідування в Україні в своєму звіті теж підтвердив, що були задокументовані випадки СНПК на сході України.¹⁰

Станом на 15 травня 2022 року серед 108 тверджень УВКПЛ перевірило та підтвердило 23 випадки СНПК, зокрема, випадки зґвалтування, групового зґвалтування, катування, примусу до публічного роздягання, погроз сексуальним насильством та інші форми сексуального насильства¹¹. Станом на 10 липня 2022 року УВКПЛ отримала 124 повідомлень про ймовірні акти СНПК.¹²

Національною поліцією України здійснюється розслідування більше 20-ти кримінальних проваджень за фактами сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями рф.¹³

Ще одним чинником, який негативно впливає на збір достовірних статистичних даних є той факт, що багато випадків СНПК початково

---

9 https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UkraineArbDetTorture_EN.pdf

10 <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf>

11 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-UA.pdf>

12 <https://news.un.org/ru/story/2022/07/1427382>

13 <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3520972-katerina-pavlichenko-zastupnica-ministra-vnutrisnih-sprav-ukraini.html>

реєструються органами поліції за загально-кримінальною статтею з відміткою про вчинення такого злочину в умовах збройного конфлікту. Це зумовлено тим, що підслідність розслідування злочинів, передбачених статтею 438 («Порушення законів та звичаїв війни») КК України закріплена за Службою безпеки України (СБУ). У зв'язку з безпрецедентною кількістю випадків ймовірних злочинів та з метою розвантаження СБУ, слідчі Національної поліції України розпочинають розслідування та в подальшому передають його за підслідністю в СБУ. Після передачі кримінальних проваджень до СБУ відбувається перекваліфікація таких діянь за статтею 438 КК України. Це призводить до викривлення достовірних даних щодо кількості ініційованих кримінальних проваджень з розслідування випадків СНПК, так як за загальнокримінальними статтями можуть продовжують реєструватись також випадки сексуального насильства, не пов'язаного з конфліктом.

ДОКУМЕНТУВАННЯ СНПК В УКРАЇНІ

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Українські правозахисні організації здійснювали постійне документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних у ході російської збройної агресії проти України починаючи з 2014 року. Зібрана інформація передавалась до відповідних державних органів та міжнародних судових інстанцій. Проте, масштаби вчинення ймовірних злочинів після повномасштабного вторгнення призвели до нових викликів для громадського сектору, держави та міжнародних організацій.

«УКРАЇНА.5 РАНКУ»

З метою належного документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, ймовірно вчинюваних на території України після 24 лютого 2022 року, українськими правозахисними організаціями та окремими експертами-правозахисниками було створено Коаліцію «Україна.5 ранку» (Коаліція).

В рамках цієї Коаліції, яка на сьогодні налічує близько 29 організацій були створені групи документаторів воєнних злочинів. Вони займаються збором доказів з відкритих джерел, а також від свідків та потерпілих. Документування з відкритих джерел здійснюється за методиками, передбаченими Протоколом Берклі¹⁴. Для зберігання та верифікації доказів, зібраних з відкритих джерел, Коаліція залучила організацію Mnemonic¹⁵ для створення «Українського архіву», яка також вибудовувала базу для зберігання доказів воєнних злочинів по Сирії, Йемену та Судану. В подальшому зібрані докази будуть верифіковані на предмет достовірності та надійності, відповідно до міжнародних стандартів та вимог міжнародних судових інстанцій.

В рамках Коаліції відбувається також документування СНПК шляхом збору доказів як щодо самого акту насильства, а також контексту, у якому вчинені такі злочини. ULAG також було розроблено «Алгоритм проведення

14 https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf

15 <https://mnemonic.org/>

опитування потерпілих/свідків СНПК» для адвокатів правозахисних організацій, який використовується під час проведення опитування експертами Коаліції.¹⁶

ДЕРЖАВА

На сьогодні в законодавстві України не передбачено єдиного порядку документування та розслідування СНПК. Координація між органами влади, які займаються документуванням СНПК також на сьогодні не налагоджена, що спричиняє дублювання повноважень та зниження рівня ефективності цього процесу. На сьогодні процеси документування воєнних злочинів, в тому числі СНПК здійснюється ситуативно та хаотично.

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну в структурі Національної поліції України створили спеціальні поліцейські мобільні групи для виявлення та фіксації СНПК. Наразі такі групи працюють в Київській, Сумській та Харківській областях. Планується створення таких мобільних груп на кожній деокупованій території.

Ці мобільні групи складаються зі слідчих та психологів, які мають досвід роботи з категорією

СИТУАТИВНО ТА ХАОТИЧНО

потерпілих від таких видів злочинів. Вони отримують інформацію з відкритих джерел, реєстрів звернень до правоохоронних органів та з інших джерел, після чого відбувається виїзд у ймовірне місце вчинення злочину та проводиться спілкування зі свідками та потерпілими. Після збору доказів ці матеріали передають групі слідчих для розслідування конкретних випадків в рамках кримінального провадження.

Для документування злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом Офісом Генерального прокурора (ОГП) було створено сайт <https://warcrimes.gov.ua/18>, куди будь-хто може надсилати докази, які в

---

¹⁶ <http://surl.li/ckxnt>

¹⁸ <https://warcrimes.gov.ua/>

подальшому будуть верифікованими та будуть використані Міністерством закордонних справ України у Міжнародному суді ООН та Міністерством юстиції України в Європейському суді з прав людини. Проте, на цьому ресурсі не виокремлюється збирання доказів СНПК, крім того, виникають питання щодо належного захисту персональних даних, тому, враховуючи специфіку повідомлення про ці злочини, малоймовірно, що за допомогою такого механізму потерпілі повідомлятимуть про ці злочини.

Також з офіційних заяв посадовців, зокрема Міністра цифрової трансформації, було повідомлено, що Уряд України співпрацюватиме з Microsoft щодо документування воєнних злочинів російської федерації¹⁹. Про стан такої співпраці на сьогодні не відомо.

Складність документування також викликана переміщенням потенційних потерпілих. Дехто виїжджає за кордон і тільки після задоволення своїх першочергових потреб у житлі, харчування та безпеці, декі з них готові розповісти про те, що з ними трапилось. Ті ж, хто переміщується всередині країни не завжди стають на облік як внутрішньо переміщена особа, і у держави зменшуються можливості моніторингу потреб таких людей та надання їм допомоги. Проте, в центрах реєстрації внутрішньо-переміщених осіб в центральних та західних областях України працюють психологи та представники державних центрів надання безоплатної правової допомоги, які теж частково займаються документуванням випадків СНПК та консультуванням потерпілих.

Також Фондом народонаселення ООН у співпраці з Офісом Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Міністерством соціальної політики України після повномасштабного вторгнення було створено 25 мобільних бригад які надають соціально-психологічну допомогу постраждалим, які пережили насильство, та внутрішньо переміщеним особам, які були вимушені залишити зони бойових дій. Мобільні бригади працюють у 13 містах України – Запоріжжя, Дніпро, Полтава, Одеса, Вінниця, Ужгород, Тернопіль, Чернівці, Хмельницький, Львів,

---

¹⁹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3490498-microsoft-dopomagatime-dokumentuvati-voenni-zlocini-rosii.html>

Луцьк, Мукачево та Івано-Франківськ.²⁰ У зв'язку з невеликим проміжком часу існування таких бригад, у відкритих джерелах немає інформації щодо результату їх роботи та кількості та виду наданої допомоги.

На сьогодні перераховані механізми є найбільш використовуваними в Україні для документування воєнних злочинів.

---

²⁰ <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakikh-zakonodavchikh-aktiv-ukraini-shchodo-implementatsii-norm-mizhnarodnogo-kriminalnogo-ta-gumanitarnogo-prava>

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ СНПК В УКРАЇНІ

Національне законодавство України передбачає покарання та механізми розслідування СНПК, проте деякі з них не узгоджуються з міжнародними стандартами та положеннями міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права.

КК України містить Розділ «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості», який криміналізує зґвалтування (ст. 152), сексуальне насильство (ст. 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155), розбещення неповнолітніх (ст. 156) та домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 157).

По-перше, варто зазначити, що хоча ці статті частково застосовуються національними правоохоронними органами до випадків СНПК, навіть попри наявність статті 438 КК України, яка передбачає відповідальність за СНПК як воєнний злочин, це відбувається здебільшого через брак знань та розуміння процесів розслідування за статтею 438.

Більше того, статті 152, 153, 155 та 156 можуть застосовуватися до всіх випадків сексуального насильства, незалежно від відносин, у яких перебувають злочинець та жертва. Стаття 154 передбачає наявність матеріальної або службової залежності жертви від злочинця, що частіше за все не релевантно для СНПК. Санкції зазначених статей передбачають покарання від штрафу до довічного позбавлення волі. Таке широке розмежування санкцій також не відповідає тяжкості та специфіці СНПК.

На сьогодні спеціальними статтями КК України, які передбачають відповідальність за СНПК, є статті 433 («Насильство над населенням у районі воєнних дій») та 438 («Порушення законів та звичаїв війни»). Проте, в той час як кваліфікація СНПК за статтею 438 КК України є найпоширенішою, за статтею 433 зареєстровані кримінальні провадження практично відсутні станом на сьогодні.

Тут варто зазначити, що рекомендації експертних міжнародних організацій можуть мати позитивний вплив на діяльність українського законотворця. До прикладу, після рекомендацій Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок розширити визначення зґвалтування, в 2019 році було внесено зміни до національного законодавства та приведено визначення «зґвалтування» до стандартів міжнародного кримінального права та Елементів злочинів МКС.

Проте, кваліфікація СНПК за загально-кримінальними статтями не може вважатися належним розслідуванням, з низки причин, таких як неспіврозмірність санкцій цих статей тяжкості злочину та наявності строків давності, на відміну від воєнних злочинів.

Окрім цього, КК України передбачає відповідальність за злочин геноциду та визначає його як *«діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу»*.

ГЕНОЦИД

Однак, формулювання статті в національному законодавстві охоплює значно вужче коло дій, аніж передбачено в міжнародному гуманітарному праві. Наприклад, трактування, яке передбачає «тяжкі тілесні ушкодження» не узгоджується з поняттям «серйозні тілесні ушкодження», яке міститься в Римському статуті.

Щоб адаптувати норми національного законодавства до положень міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, було розроблено законопроект № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», який у травні 2021 року був прийнятий ВРУ та направлений на підпис Президенту. Дотепер він

залишається не підписаним, незважаючи на численні заклики громадянського суспільства.

Цей законопроект передбачає, серед іншого, доповнення переліку воєнних злочинів та злочинів проти людяності, відповідно до формулювань Римського статуту. А саме, запропоновано таке формулювання статті 438: воєнний злочин - *«умисне вчинення (заподіяння) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру стосовно особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права: 8) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства»*.²¹ Також запропоновано чіткий перелік діянь, які становлять злочин геноциду та у примітці до цієї статті зазначається, що під серйозною шкодою слід розуміти, серед іншого, вчинення зґвалтування або інших форми сексуального насильства, умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання. Також пропонується введення криміналізації злочинів проти людяності, серед яких зґвалтування, сексуальна експлуатація, примусова вагітність, примусова стерилізацію або будь-які інші форми сексуального насильства.

ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН

А також, передбачається введення принципу універсальної юрисдикції та ретроспективного застосування відповідальності за воєнні злочини²², а саме можливості застосування міжнародних договорів та міжнародного

---

²¹ В примітці до статті роз'яснюється, що примусова вагітність розуміється як «незаконне позбавлення волі будь-якої жінки, яка стала вагітною в примусовому порядку, з метою зміни етнічного складу будь-якого населення або здійснення інших порушень міжнародного права, що мають характер воєнного злочину або злочину проти людяності»

²² Якщо ж говорити про ретроспективну дію норм закону, важливо зважати на аргументи на користь цього аспекту. По-перше, ці норми є частиною звичаєвого міжнародного права, тобто вони не є обмеженими для застосування у часі та просторі. По-друге, ці діяння вже були криміналізовані на момент початку збройного конфлікту на території України в рамках статей 437 та 438 ККУ. По-третє, норми міжнародних договорів, ратифікованих Україною, вже визначали ці порушення, тому для національного законодавства України вони не є новелами. По-четверте, санкції за законопроектом 2689 відповідають тим, що передбачені ст. 438 чинної редакції ККУ, і тому не порушують критерій «не посилення відповідальності» при застосуванні норм ретроспективно».

звичаєвого права, які були чинні на момент вчинення злочинів, врегулювання питання командної відповідальності.

Натомість Кабінет Міністрів України вніс інший законопроект № 7290, який багато в чому копіює попередній, але водночас містить й істотні відмінності, які можуть суттєво погіршити систему правосуддя щодо найтяжчих міжнародних злочинів в Україні, включаючи СНПК. Цей законопроект не встановлює принцип командної відповідальності, перелік воєнних злочинів аналогічний тим, що закріплені у законопроекті № 2689, вилучено положення про впровадження принципу універсальної юрисдикції та про ретроспективне застосування норм. Крім того, бракує необхідних змін до Кримінального процесуального Кодексу України для ефективного розслідування найтяжчих злочинів.

РОЗСЛІДУВАННЯ СНПК В УКРАЇНІ

Безпрецедентне звернення 43 держав-учасниць до Міжнародного кримінального суду (МКС) спонукало Офіс прокурора МКС швидко розпочати розслідування ситуації в Україні, яке було призупинено на невизначений час до повномасштабного вторгнення. Після 24 лютого 2022 року було створено спільну слідчу групу, яка спочатку складалася з Польщі, Литви та України, пізніше приєднався Офіс прокурора МКС, а потім Латвія, Словаччина та Естонія. Європейський союз, Велика Британія та США створили Консультативну групу з питань серйозних злочинів при ОГП. Також було створено Групу правових експертів, яка надає консультації ОГП України. Водночас до мандата Консультативної місії Європейського союзу в Україні внесено зміни щодо злочинів, і низка держав, таких як Франція, США та Нідерланди, надіслали або оголосили, що надішлють експертів для допомоги у внутрішніх розслідуваннях, а деякі, такі як Німеччина, Франція, Швеція та інші, оголосили про відкриття власних розслідувань з використанням принципу універсальної юрисдикції. Нарешті, ООН створила Незалежну міжнародну слідчу комісію щодо України з початковим мандатом на один рік.

З огляду на це, залишається питання щодо ефективності всієї міжнародної допомоги та присутності, особливо в світлі різних стандартів розслідування, судового переслідування та судового розгляду цих злочинів, обмежень існуючих механізмів підзвітності та загальної відсутності ясності щодо координації на всіх рівнях. Порядок взаємодії між МКС та внутрішніми процесами ще остаточно не вирішено. Хоча Прокурор МКС назвав це «розподілом тягаря» і посилався на принцип комплементарності, зараз немає спільного розуміння, що це будуть ефективні стратегії для досягнення справедливості для жертв, в тому числі СНПК. Врегулювання питання щодо стандартизації існуючої практики документування таких злочинів на сьогодні теж залишається відкритим. Хоча керівні принципи, розроблені Офісом прокурора МКС та Євроюстом, ймовірно, нададуть загальну інформацію щодо цього, процедури практичної та ефективної реалізації всіма залученими учасниками залишається незрозумілим.

За загальною процедурою кримінальні провадження щодо СНПК розглядаються загальними місцевими судами. У визначених випадках, передбачених законом, апеляційні суди або Касаційний кримінальний суд України розглядають ці справи відповідно в апеляційному або касаційному порядку. Наразі Солом'янський районний суд м. Києва розглядає справу щодо СНПК в режимі закритих судових засідань. Тому досить важко надавати оцінку якості такого процесу. Крім того, розгляд справи відбувається за відсутності обвинуваченого. Така процедура має прогалини щодо врегульованості в українському законодавстві, тому легітимність вироку в очах громадськості та міжнародної спільноти ставиться під великий сумнів. Також, враховуючи якість попередніх двох розслідувань та судових процесів щодо російських військовослужбовців, існує серйозний привід для занепокоєння. Оскільки всі ці справи розслідуються та розглядаються слідчими, прокурорами та суддями, які не мають належного досвіду та експертизи у питаннях міжнародного кримінального та міжнародного гуманітарного права. Тому під час розслідування таких справ вони використовують підходи, які б вони використовували під час розслідування ординарних злочинів.

До 2020 року, коли набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури», досудове розслідування злочинів, скоєних військовослужбовцями, або особами, що проходять військову службу, або на території, де в силу виключних обставин не діють територіальні органи прокуратури, могло здійснюватись військовими прокуратурами.

Різні установи, які надають допомогу потерпілим особам та здійснюють заходи із протидії сексуальному насильству, пов'язаному із конфліктом, на загальнодержавному та місцевому рівнях, недостатнім чином координують свою діяльність.

На сьогодні у багатьох слідчих та прокурорів, які розслідують злочини СНПК до сих пір немає розуміння примусових обставин, що є ключовим для ефективного та орієнтованого на інтереси потерпілих розслідування. Слідчі продовжують встановлювати наявність згоди потерпілої, замість того, щоб

фокусуватись на встановленні наявності примусових обставин, відповідно до принципів міжнародного гуманітарного права та практики міжнародних кримінальних трибуналів.

Свідчення уцілілих є ключовими для доведення СНПК. Тому, правильне їх збирання є надважливим. Під правильним мається на увазі проведення опитування таким чином, щоб не завдати уцілілій особі ретравматизації та зібрати інформацію, яка доводить конкретний склад міжнародного злочину. В Україні відсутні єдині підходи до проведення опитування потерпілих від СНПК. Попри те, громадські та міжнародні організації продовжують працювати з національними правоохоронними органами з метою інформування та навчання щодо імплементації міжнародних протоколів опитування²³.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ПРОТОКОЛІВ ОПИТУВАННЯ

Ще однією перешкодою, з якою зіткнулися правоохоронці та державні судово-медичні експерти це нерозуміння алгоритмів роботи з міжнародно визнаними інструментами та підходами. До прикладу, після початку повномасштабного вторгнення та появи інформації про широкомасштабне вчинення СНПК, міжнародні партнери передали Україні набори «гаре-kits» для збору доказів за допомогою відібрання зразків ДНК з тіла потерпілої особи. Такі набори широко застосовуються в світі та довели свою ефективність в інших країнах. Проте, в Україні вони були сприйняті з певною долею скептицизму через небажання навчатися працювати з новими методиками, навіть незважаючи на готовність міжнародних партнерів забезпечити навчання національних експертів роботи з такими інструментами та адаптувати міжнародні протоколи роботи з ними. Проте, такі набори все ж були передані для роботи бюро судово-медичних експертиз в місті Миколаєві та Запоріжжі. Тому, маємо надію, що вони зможуть ефективно використовуватись під час розслідування випадків СНПК.

---

²³ https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf

Багатьом свідкам/жертвам СНПК, які таки вирішують надавати свідчення, повинні забезпечуватися ефективні заходи захисту як під час розслідування так і під час судового розгляду. Адже в більшості випадків такі потерпілі повертаються жити в невеликі громади, з яких вони походять. В такому оточенні більшість жителів знає про те, що відбувалося з жертвами під час війни, навіть ще до того, як вони дали свідчення. Це призводить до накладення тягарю подолання соціальної стигматизації на уцілілих.

На сьогодні в національному законодавстві не передбачено спеціального порядку відшкодування шкоди жертвам СНПК. Тому, потерпілі від цих злочинів можуть отримати відшкодування в загальному порядку, як це передбачено Постановою Уряду від 2019 року № 1122 «Про деякі питання соціального та правового захисту осіб, позбавлених волі внаслідок збройної агресії проти України після їх звільнення». Цей порядок передбачає надання особам, які були позбавлені волі під час збройного конфлікту, одноразову виплату 100 000 грн. А також отримання супроводу до лікарень після звільнення, безоплатної правової допомоги та заходи, спрямовані на соціальну та професійну адаптацію звільнених протягом кількох тижнів.

Також уцілілі можуть подавати позови про відшкодування державою матеріальної та моральної шкоди в рамках цивільного процесу²⁴. Проте, така процедура може застосовуватись за наявності кримінального провадження та встановлення підозрюваного/обвинуваченого. Тому, така процедура не є ефективною в контексті надання відшкодування потерпілим СНПК. Тому що, більшість розслідувань випадків СНПК проводиться без наявності підозрюваного і для його встановлення може знадобитися дуже багато часу. Тому, держава повинна розробити нові спеціальні процедури відшкодування для потерпілих від СНПК, який забезпечуватиме швидке та хоча б часткове відновлення прав потерпілих на етапі розслідування. Загальна процедура містить в собі перешкоди, які стримують потерпілих від звернення за допомогою, серед таких вимога щодо сплати судового збору, встановлення 3-річного строку давності для звернення з позовом про відшкодування шкоди, та інше.

---

²⁴ [3https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text)

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну, Президентом України було оголошено про створення спеціального механізму для притягнення винних за воєнні злочини до відповідальності та відшкодування шкоди потерпілим.²⁵ На сьогодні триває процес розробки такого механізму державою, громадянським суспільством та міжнародною спільнотою.

---

²⁵ www.president.gov.ua/en/news/volodimir-zelenskij-zustrivsyaz-ekspertnoyugrupoyushodo-s-74261

ВИСНОВКИ

Недостатньо говорити про відповідальність і попередження лише під час кризи. Нам потрібні довгострокові рішення для просування глобальної гендерної рівності та нульової толерантності до насильства. І збройний конфлікт в Україні має стати тригером для активного залучення до цього процесу як державні органи так і міжнародних партнерів.

Якщо жінки, чоловіки та діти, які зазнали таких величезних втрат і неймовірного болю, можуть знайти в собі сили не тільки відновити своє життя, але й допомогти своїм сім'ям, громадам і цілим країнам, безсумнівно, решта світу повинна знайти в собі сили зробити значні кроки, щоб покласти край і запобігти цьому насильству.

Для ефективного документування та розслідування СНПК в Україні необхідно створити ефективну інформаційну кампанію щодо прав потерпілих, щодо роз'яснення того, які види акти є злочинами, які механізми захисту та відшкодування існують та хто за що відповідає на національному рівні. Створивши для уцілілих єдину точку входу в злагоджену систему захисту та відновлення їх прав допоможе етичними засобами збільшити кількість свідчень про ці злочини та притягти винних до відповідальності.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

УРЯДУ УКРАЇНИ

- створити єдину доступну та зручну системи медичної, психологічної, матеріальної та юридичної допомоги для жертв, включаючи послуги з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я, наприклад, надання засобів постконтактної профілактики;
- адаптувати національне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України до міжнародного права: Президенту України підписати Закон України № 2689 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права";
- сприяти розробці державної ґендерно-чутливої програми репарацій, з залученням потерпілих до її розробки та врахування їх досвіду, бачення та пропозицій щодо майбутнього процесу виплати репарацій. Передбачити систему надання безоплатної медичної та психологічної допомоги в рамках репараційної програми;
- здійснювати постійне підвищення кваліфікації та психологічну, соціальну та іншу необхідну підтримку слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів системи надання безоплатної правової допомоги та спеціалістів, які взаємодіють із потерпілими;
- підтримувати постійну інформаційну компанію та комунікацію щодо поняття, видів та складів воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, які включають в себе СНПК, як на ТОТ так і на підконтрольних Уряду територіях;
- передбачити порядок співпраці з МКС, зокрема щодо надання інформації та сприяння розслідуванню випадків СНПК, що дозволить робити це ефективно;
- координувати діяльність державних органів з представниками громадянського суспільства та громадськими організаціями, серед іншого, щодо документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності та розробки механізмів притягнення винних до відповідальності;

- здійснювати ґендерно-чутливе документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності;
- розробити та впроваджувати програми реінтеграції та ресоціалізації потерпілих після їх повернення до громад;
- запровадити трьохрівневу систему запобігання та протидії на СНПК: попередження, негайна відповідь на вчинення злочину та довгострокова відповідь.
- ініціювати створення гібридного механізму правосуддя з метою забезпечення незалежних, безсторонніх процесів правосуддя та підвищення спроможності національної правової системи з метою ефективного подолання наслідков збройного конфлікту зокрема щодо злочинів СНПК.

ПРАВООХОРОННИМ ТА СУДОВИМ ОРГАНАМ УКРАЇНИ

- здійснювати ефективне розслідування всіх тверджень про СНПК, засноване на принципах інтересів жертв та з дотриманням контекстного підходу, а також забезпечити притягнення ймовірних правопорушників до відповідальності;
- створити та слідкувати за виконанням внутрішніх стандартів з документування та розслідування в правоохоронних органах випадків СНПК на основі міжнародних стандартів;
- забезпечити присутність психолога та інших спеціалістів під час звільнення осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, а також під час проведення з ними слідчих дій, допиту, та ін.;
- підтримувати співпрацю з країнами, які здійснюють розслідування воєнних злочинів, ймовірно вчинених на території України в рамках універсальної юрисдикції, надавати їм необхідні докази.

НЕУРЯДОВИМ ГРОМАДСЬКИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ

- налагодити взаємодію з національними правоохоронними органами, Департаментом з нагляду за розслідуваннями злочинів, вчинених в

умовах збройного конфлікту ОГП, відповідними департаментами в СБУ і Національній поліції;

- здійснювати навчання актуальним міжнародним підходам органів слідства, прокуратури та суддів України щодо ґендерно-сенситивного підходу під час роботи з такими справами;
- розробити ефективні та етичні способи перенаправлення потерпілих до партнерських або спеціалізованих організацій.

Матеріал підготовлено в рамках проєкту «Tackling Security Force Abuses» European Human Rights Advocacy Centre. Він відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією European Human Rights Advocacy Centre